

Ο ΚΕΥΝΣ ΜΕ ΜΠΡΑΤΣΑΚΙΑ

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Οι Έλληνες βιομήχανοι, κατά το μέγιστον μέρος είναι αδιαπαιδαγώγητοι εθνικώς (...) Είδε κανείς πολλούς βιομήχανους αποτελούντας μίαν μεγάλην οικογένεια με τους εργάτας των, σκυμμένους αυτούς, τους υιούς των και τας θυγατέρας των εις τα τμήματα του εργοστασίου των όπως κάμνουν οι Κροίσοι της Αμερικής; (...) Που η ανέγερσις της υψικαμήνου εσημείωσε έναν αδελφισμόν μεταξύ βιομηχανικού κεφαλαίου και εργατικού πληθυσμού;

«Εργάτες και Βιομήχανοι», Εφημ. Μακεδονία, 12/11/1929.

ΤΟ ΟΚΤΑΩΡΟ ΚΑΙ ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Ο Καρλ Μαρξ στο πιο κατανοητό κομμάτι του βιβλίου του με τίτλο *Το Κεφάλαιο*, περιγράφει την εισαγωγή των μηχανών στη βιομηχανία και τις συνθήκες εργασίας της αγγλικής εργατικής τάξης τον 19ο αιώνα. Είναι το δέκατο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Οι μηχανές και η μεγάλη βιομηχανία». ¹ Εκεί αναδεικνύεται η βιαιότητα με την οποία τα αφεντικά με τη χρήση των μηχανών επέβαλλαν τη βιομηχανική εργασία στην Αγγλία και εδραίωναν έναν τρόπο παραγωγής που έμελλε να κυριεύσει όλο τον πλανήτη.

Ο Μαρξ, σε ένα σημείο, εστιάζει στη μείωση του χρόνου εργασίας. Αυτή γίνεται για πρώτη φορά το 1833 και έτσι ο χρόνος εργασίας μειώνεται στις 12 ώρες, καθώς όπως ανέφερε ένας εργοστασιάρχης της εποχής «οι μηχανές... έχουν αυξήσει καταπληκτικά (prodigiously) την εργασία των ανθρώπων που υποτάσσονται στην φοβερή κίνηση τους». ² Δηλαδή η πειθαρχία και η εντατικοποίηση που επέφεραν οι μηχανές, επέτρεπαν τη μείωση της εργάσιμης μέρας. Ούτως ή άλλως, με τον εξαντλητικό ρυθμό των μηχανών, ήταν αδύνατο να συνεχιστεί η ανθρώπινη εργασία από ένα σημείο και έπειτα.

Ταυτόχρονα όμως, με αυτή την «τρελή» αύξηση της παραγωγικότητας αυξήθηκε και εδραιώθηκε η ταξική συνείδηση εκατομμυρίων εργατών και εργατριών σε όλη την Ευρώπη απέναντι στη βιομηχανική εργασία και το καπιταλιστικό κράτος. Γι' αυτό και το 1848 ο Μαρξ έγραψε το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, αλλά και *Το Κεφάλαιο* το 1867. Παντού στον καινούριο τότε βιομηχανικό-καπιταλιστικό κόσμο αιωρούνταν μια εχθρότητα ανάμεσα στα αφεντικά και την εργατική τάξη. Και κάποια κομμάτια της εργατικής τάξης συζητούσαν οργανωμένα τη δημιουργία εργατικών οργανώσεων.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, ταυτόχρονα με τον ανελέητο ταξικό πόλεμο, άρχισαν να πληθαίνουν οι φωνές στους κύκλους των αφεντικών, οι οποίες επιζητούσαν μέτρα και πολιτικές τέτοιες οι οποίες θα μπορούσαν να αμβλύνουν αυτή την εχθρότητα και να απαντάνε στην αυτόνομη εργατική οργάνωση. Η μείωση των ωρών εργασίας θα ήταν πάντα στο ρεπερτόριο αυτών των στρατηγικών αμβλύνσης του ταξικού πολέμου και η σοσιαλδημοκρατία, η αριστερή πλευρά του κράτους, άρχισε να δημιουργείται με βάση τέτοια αιτήματα. Βέβαια, οι στρατηγικές αυτές εφαρμόζονταν -όταν εφαρμόζονταν- με το σταγονόμετρο. Τα αφεντικά αρχικά δεν ήταν διατεθειμένα να παραχωρήσουν τίποτα χωρίς αυστηρό έλεγχο. Για παράδειγμα, τον Αύγουστο του 1892 τα αφεντικά του Βόλου φαινόταν διατεθειμένα να παραχωρήσουν την κυρια-

κάτικη αργία εφόσον οι εργάτες και οι εργάτριες:

α) δεν θα πήγαιναν στο θέατρο το Σάββατο το βράδυ· β) την Κυριακή θα εκκλησιάζονταν και θα έμεναν ως το τέλος της λειτουργίας· γ) από τις 2 ως τις 5 μ.μ. της Κυριακής θα παρέμεναν στο σπίτι τους διαβάζοντας «ηθικά και ωφέλιμα βιβλία», για τα οποία θα λογοδοτούσαν τη Δευτέρα· δ) τους επιτρεπόταν η συμμετοχή στη «βόλτα» από τις 5 ως τις 7 ή 8 το βράδυ, αλλά υπόσχονταν να επιστρέφουν νωρίς στο σπίτι ώστε την επομένη να βρίσκονται έγκαιρα στη δουλειά. ³

Τα αφεντικά του Βόλου ήταν ιδιαίτερος διορατικά. Καταλάβαιναν ότι η κυριακάτικη αργία θα σήμαινε απελευθέρωση των εργατών από την πειθαρχία του εργασιακού χώρου, με άγνωστα αποτελέσματα. Καταλάβαιναν άρα ότι ο νέος «ελεύθερος» χρόνος κατά κάναεναν τρόπο δεν έπρεπε να αφηθεί ελεύθερος. ⁴ Η εργασιακή πειθαρχία θα έπρεπε να αντικατασταθεί, όχι από «ελευθερία», αλλά από νέες εντολές που θα εφαρμόζονταν στους χώρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Η μανία τους να καθορίσουν τις εργατικές συμπεριφορές του «ελεύθερου χρόνου» λεπτό προς λεπτό θα οδηγούσε άμεσα σε νέες, πρωτοφανείς πειθαρχίες. Ο κόσμος της «Κυριακής αργίας» θα ήταν ένας κόσμος όπου ο παπάς έπαιρνε απουσίες και οι εργάτες εξετάζονταν για το τι κατάλαβαν από τα αναγνώσματά τους. Πράγματι, η «βελτίωση των συνθηκών εργασίας» κι η «καθίερωση του οκτώωρου» αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος μέσα από την οποία ο καπιταλιστικός κόσμος θα άλλαζε ριζικά. Όχι όμως προς έναν κόσμο μεγαλύτερης ελευθερίας, αλλά προς ένα κοινωνικό εργοστάσιο - μια κοινωνία ποτισμένη από την εργοστασιακή πειθαρχία σε κάθε της έκφανση.

Άλλο, βέβαια, οι καλές ιδέες κι άλλο η εφαρμογή τους. Ειδικά όταν αυτή η εφαρμογή προορίζεται να αλλάξει τον κόσμο συθέμελα. Στην Ελλάδα, η αργία της Κυριακής, η οποία ίσχυε εθιμικά λόγω θρησκείας αλλά δεν τηρούνταν με αυστηρότητα, καθιερώθηκε νομοθετικά το 1909. Ο σχετικός νόμος είχε πλήθος εξαιρέσεων κι αρχικά ίσχυε μόνο στις μεγάλες πόλεις. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1910, ξεκίνησε δειλά-δειλά και σε περιορισμένη έκταση να μειώνεται το ωράριο· σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, εφαρμόστηκε και το οκτώωρο. Εν τω μεταξύ, οι απεργίες με αίτημα το οκτώωρο ήταν συνεχείς. Αλλά η δημιουργία του «ελεύθερου χρόνου» μπορούσε να γίνει μόνο εφόσον συνοδευόταν από αποτελεσματικούς τρόπους εκμετάλλευσής του.

Τον Ιούλιο του 1923, μια μεγάλη απεργία στο Λαύριο άνοιξε με ένταση το ζήτημα. Ο πρόεδρος της ένωσης εργοδοτών Ανδρέας Χατζηκυριακός υπεραμύνθηκε της στάσης των αφεντικών τονίζον-

Ο Κωνσταντίνος Μελάς, προσωπικός φίλος του Ελευθέριου Βενιζέλου, αδερφός του μακεδονομάχου Παύλου Μελά, ήταν ο πρώτος πρόεδρος του ΕΟΤ. Με τις διεθνείς γνωριμίες του ανέλαβε να κάνει γνωστές τις ελληνικές ομορφιές στην οικουμένη. Πάντως αυτή η οικογένεια όλο προσωπικότητας έβγαζε.

τας ότι το οκτώωρο θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση κατά 20% του κόστους παραγωγής. Σε κάθε περίπτωση θεωρούσε ότι το οκτώωρο θα μπορούσε να θεσμοθετηθεί αν το κράτος γινόταν «δραστήριος εμπυχωτής της ελληνικής βιομηχανίας», έτσι ώστε η βιομηχανία να «εμπνευσθή εκ του ανθρωπιστικού περιεχομένου της αρχής της οκτώωρου εργασίας» και ο εργάτης να απορρίψει την ιδέα ότι «περιορισμός των ωρών εργασίας σημαίνει περιορισμένη εργασία». ⁵

Την ίδια περίοδο, τα ευρωπαϊκά κράτη προωθούσαν γενικά την ιδέα του οκτώωρου ως μια αλλαγή που θα δημιουργήσει μια νέα εργασιακή πειθαρχία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1920 συγκαλούνταν ευρωπαϊκές διασκέψεις με σκοπό έναν διακανονισμό έτσι ώστε η μείωση των εργάσιμων ωρών να μην οδηγήσει σε αθέμιτο εμπορικό και οικονομικό πόλεμο μεταξύ των κρατών. Το ελληνικό κράτος τις προσυπέγραψε χωρίς να εφαρμόσει κανένα μέτρο για τη μείωση της εργάσιμης ημέρας. ⁶ Ποια ήταν όμως αυτή η νέα εργασιακή πειθαρχία που αναφέρθηκε παραπάνω;

Στις αρχές του 20ου αιώνα, εγκαινιάστηκε η μαζική παραγωγή με τη σημαντική αύξηση του μισθού: το «πέντε-δολάρια-την-ημέρα» στα εργοστάσια του Φορντ στις ΗΠΑ. Οι τρελοί ρυθμοί της αλυσίδας παραγωγής φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν ένα υπόδειγμα που θα μετασχημάτιζε εκ βάθρων τον καπιταλιστικό κόσμο. Και εννοείται για να το κάνει αυτό έπρεπε να συγκροτηθεί ένα νέο σύστημα εργασιακής πειθαρχίας, το οποίο θα λάμβανε υπόψη του το σύνολο της ζωής της εργατικής τάξης. Το κοινωνιο-

λογικό τμήμα του Φορντ μελέτησε συστηματικά την εργατική ζωή, έτσι ώστε τα πέντε δολάρια να τα πάρουν μόνο αυτοί που θα τα χρησιμοποιούσαν με συνετό τρόπο· δηλαδή, με τον τρόπο που τα αφεντικά επιθυμούσαν.⁷ Τι ήταν όμως αυτό που επιθυμούσαν τα αφεντικά;

Αυτό που ήθελαν ήταν μια κουλτούρα απαλλαγμένη από την ταξική δυσσαρέσκεια. Έναν πολιτισμό που θα εξοβέλιζε την εργοστασιακή πειθαρχία και μαζί το μίσος που έτρεφαν οι εργάτες κι οι εργάτριες για τη μισθωτή εργασία στη φάμπρικα. Ένας ιδεατός κόσμος χωρίς επαναλαμβανόμενες ρουτίνες, χωρίς εργασιακή αποκλήνωση, χωρίς καθημερινή ταπείνωση.⁸ Ένας πλασματικός κόσμος φτιαγμένος από τα αφεντικά, προορισμένος για να συγκαλύψει ότι ο νέος «ελεύθερος χρόνος» ήταν στην πραγματικότητα χρόνος νέων μορφών πειθαρχίας και νέων τρόπων αξιοποίησης της εργατικής δύναμης. Ένας κόσμος ολότελα ψεύτικος και κατασκευασμένος, ο οποίος όμως να είναι υλικός και να μοιάζει πραγματικός. Σαν να λέμε, ήταν η ιστορική στιγμή κατά την οποία εμφανίστηκε ο εφιάλτης που περιέγραψε ο Γκυ Ντεμπόρ στην Κοινωνία του Θεάματος: «Μέσα στον πραγματικά αντεστραμμένο κόσμο, το αληθινό είναι μια στιγμή του ψεύτικου».⁹

Κατά τον μεσοπόλεμο και ως αναπόσπαστο κομμάτι της σταδιακής επιβολής του φορντικού τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης και του κεϋνσιανού κράτους, δημιουργήθηκε ο τουρισμός. Καταρχήν ως μια μορφή εξωραϊσμού της βιομηχανικής εργασίας και της ζωής στις καπιταλιστικές μητροπόλεις. Ως μια παραχώρηση προς τα μεσοστρώματα, αλλά σταδιακά -αν και σε πολύ μικρότερο βαθμό- και στην εργατική τάξη. Που, φυσικά, σκοπό είχε να εδραιώσει την καπιταλιστική προσαγωγή, να καλλιεργήσει την εθνική συνείδηση εις βάρος της ταξικής. Ο τουρισμός, λοιπόν, λειτούργησε ως ένα νέο μοντέλο εργασιακής πειθαρχίας που θα έκανε τους εργάτες να εγκαταλείψουν την εχθρότητά τους προς τ' αφεντικά. Ως μια βιομηχανία που θα επέτρεπε την παραγωγική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των μισθωτών, αλλά και την οικονομική αναβάθμιση των «τοπικών κοινωνιών». Ως μια δραστηριότητα που θα μεγέθυνε όλο και περισσότερο «το άτομο», δηλαδή ήταν απολύτως σύμφωνη με τον τρόπο που πάντα ήθελε να αντιλαμβάνεται τους υπηκόους του το κράτος.

Δεν ήταν ο τουρισμός κομμάτι μόνο του νέου αμερικανικού τρόπου ζωής της μαζικής παραγωγής και του New Deal. Όλα ανεξαιρέτως τα κράτη, στον ένα ή άλλο βαθμό, ανέπτυξαν μια νέα βιομηχανία τουρισμού. Όπως θα φανεί παρακάτω, κάτι τέτοιο δεν ερχόταν σε αντίθεση με το γεγονός ότι όλοι τους προετοιμάζονταν για πόλεμο.

Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΩΣ ΤΑΞΙΚΗ ΕΙΡΗΝΗ, ΩΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

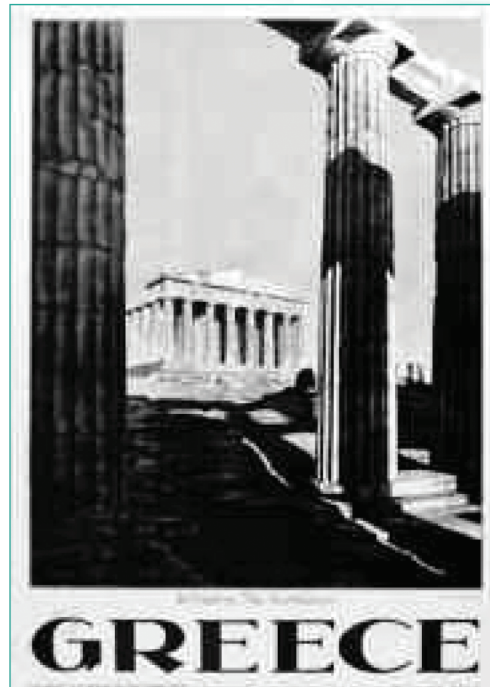
Κατά τον μεσοπόλεμο λοιπόν, άρχισε να γίνεται δημοφιλής η ιδέα ότι τα ταξίδια αναψυχής θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα εργαλείο ελέγχου της εργατικής τάξης. Και όχι μόνο αυτό. Μπορούσαν να αποτελέσουν ένα όχημα για την καλλιέργεια εθνι-

κής συνείδησης. Μπορούσαν ακόμη τα ταξίδια να αποτελέσουν χώρους και χρόνους εξύμνησης του καπιταλισμού, των εμπορευμάτων που συνόδευαν τη νέα εποχή της καπιταλιστικής αφθονίας: των αυτοκινήτων, των πλοίων και σταδιακά και των αεροπλάνων.

Σε κοινωνίες όμως που άρχιζαν να προετοιμάζονται για πόλεμο, η εθνική ιδεολογία είχε πάντα προτεραιότητα. Στη φασιστική Ιταλία, η μαζική οργάνωση με σκοπό την αναψυχή των μαζών ονομάστηκε *Dopolanogo* (μετά τη δουλειά) κι είχε σαν σκοπό να διδάξει στους Ιταλούς πώς να χρησιμοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους. Η *Dopolanogo* ανέλαβε μια σειρά πρωτοβουλιών. Ενσωμάτωσε αρχικά τον μεγαλύτερο Ιταλικό ποδηλατικό σύλλογο, έτσι ώστε να προσφέρει ποδηλατικές εκδρομές προσιτές στους πάντες. Επιπλέον, προσέφερε εισιτήρια με έκπτωση για εκδρομές με τρένο, επιδοτώντας ταυτόχρονα τον ντόπιο σιδηρόδρομο. Μέχρι το 1937, είχε διοργανώσει πενήντα χιλιάδες πεζοπορίες ή εκδρομές οι οποίες είχαν σαν στόχο τη γνωριμία με τις ομορφιές της πατρίδας και την ανύψωση του εθνικού φρονήματος μέσα από χαλαρές δραστηριότητες αναψυχής.¹⁰

Το ναζιστικό κράτος πήρε το ίδιο ζεστό το ζήτημα του τουρισμού, αντιγράφοντας σε πολλά σημεία τους Ιταλούς φασίστες. Η οργάνωση με τίτλο «Δύναμη μέσω της Χαράς» (*Kraft durch Freude, KdF*) δημιουργήθηκε στα τέλη του 1933, έτσι ώστε να μυήσει τον γερμανικό λαό, δηλαδή κατά βάση τη γερμανική μεσαία τάξη, στον τουρισμό με σβάστικα. Περιελάμβανε πεζοπορίες, εκδρομές, κρουαζιέρες ακόμη κι ένα προσιτό αυτοκίνητο: το *KdF Wagon* ή αλλιώς το «αυτοκίνητο του λαού», γνωστό αργότερα και ως «σκαραβαίος». Το ναζιστικό καθεστώς δεν χρησιμοποίησε τον τουρισμό μόνο ως μέσο προπαγάνδας. Αντίθετα, ανέλαβε να συντονίσει παραγωγικότερα τις ήδη υπάρχουσες τουριστικές δομές, όπως για παράδειγμα στον Μέλανα Δρυμό και τις Βαυαρικές Άλπεις. Με αυτόν τον τρόπο, το καθεστώς κατάφερε να προσφέρει σοβαρές οικονομικές ευκαιρίες: να επιδοτήσει εμμέσως δηλαδή τις τοπικές κοινωνίες της γερμανικής επαρχίας. Το 1934, οι συμμετέχοντες στο *KdF* ήταν κάτι παραπάνω από εννέα εκατομμύρια, το 1939 το νούμερο αυτό ξεπέρασε τα 54 εκατομμύρια.¹¹

Η νεότευκτη Σοβιετική Ένωση προχώρησε κι αυτή με ορμή προς έναν «σοβιετικό τουρισμό», ο οποίος συνδέθηκε αρχικά με την υγεία του έθνους και της εργατικής τάξης, αλλά και με τον εθελοντισμό. Ο *Ριζοσπάστης* έδινε τακτικά ανταποκρίσεις από τη ζωή στη Σοβιετική Ένωση και με την ευκαιρία της πρωτομαγιάς του 1934 περιέγραφε, σε ένα άρθρο με τίτλο «Η ανάπτυξη του τουρισμού στην ΕΣΣΔ», «τα τριάντα βαπόρια περιηγητών απ' την Αγία, Αμερική, Γαλλία, Ιταλία, Σουηδία και Γερμανία». Περιττό να πούμε ότι για τους σοβιετικούς η πρωτομαγιά δεν ήταν απεργία, αλλά η παραγωγική αξιοποίηση μιας κρατικά θεσπισμένης αργίας, κάτι σαν τα Χριστούγεννα της δύσης. Ταυτόχρονα, ο τουρισμός είχε και τον χαρακτήρα της προπαγάνδας υπέρ των συνθηκών ζωής στο σοβιετικό κράτος.¹² Σε ένα άλλο άρθρο του *Ριζοσπάστη*, η μαζική

Η πρώτη αφίσα του ΕΟΤ φτιαγμένη από τη φωτογράφο Έλλη Σουγιουλτζόγλου, γνωστή ως *Nelly's*, το 1930. Η *Nelly's* σπουδαγμένη Γερμανία και προερχόμενη από μεγαλοαστική οικογένεια αποτέλεσε τη φωτογράφο των πλούσιων αθηναίων με βάση το στούντιό της στην οδό Ερμού. Από τον φακό της δε γλίτωσε ούτε ο Βενιζέλος, ούτε ο Παλαμάς. Η *Nelly's* ήταν αυτή στην οποία ανατέθηκε να δώσει μια εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό κι αυτή έδωσε σκιάς, κολώνες και μεγαλοπρεπή ερείπια. Ταυτόχρονα, φωτογράφιζε χωρικούς και τους παραλλήλιζε με αρχαιοελληνικά αγάλματα. Μεγάλο κόλλημά της τα γυμνά που παρέπεμπαν λίγο στο αρχαιοελληνικό μεγαλείο, με μια εσάνς ναζιστικής αισθητικής στο στυλ της εθνικοσοσιαλιστικής σκηνοθέτιδας Λένη Ρίφενσταλ. Τελικό αποτέλεσμα να προκαλέσει σκάνδαλο η γυμνή φωτογράφιση που έκανε με μια μπαλαρίνα στην ακρόπολη. Το 1936 στους ολυμπιακούς του Βερολίνου συνάντησε τον Γκέμπελς και του έδωσε ένα φωτογραφικό της άλμπουμ, ενώ το 1939 το υπουργείο Τύπου και Τουρισμού του Μεταξά της ανέθεσε να παρουσιάσει μια φωτογραφική έκθεση στο ελληνικό περίπτερο της διεθνούς έκθεσης της Νέας Υόρκης. Παρά το πασιφανές εθνικοσοσιαλιστικό παρελθόν της, η *Nelly's* τιμάται με μια αναδρομική έκθεσή της που τρέχει αυτή την περίοδο στο Μουσείο Μπενάκη υπό την αιγίδα της Προέδρου της Δημοκρατίας. Τρία ζήτω για το εθνικοσοσιαλιστικό παρελθόν μας!

ανάβαση αξιωματικών του στρατού σε ένα βουνό του Καυκάσου παρουσιάζεται ως ένα μεγάλο επίτευγμα στην ιστορία του τουρισμού. Ο εθνοπατριωτισμός δεν έλειψε ποτέ από τους σταλινικούς.¹³ Δεν παραθέσαμε το τι συνέβαινε στη φασιστική Ιταλία, στη ναζιστική Γερμανία και στη σταλινική Σοβιετική Ένωση με σκοπό να δείξουμε τις διαφορές με τις φιλελεύθερες «αστικές δημοκρατίες» της δύσης. Γιατί πολύ απλά οι φιλελεύθερες δημοκρα-

Φωτογραφία του 1936 τραβηγμένη από τον πολύ γνωστό φωτογράφο Henri-Cartier Bresson, στην οποία απεικονίζονται νεαροί με χαλαρή διάθεση που κάνουν διακοπές, με πληρωμένη άδεια, στον ποταμό Μάρνη. Η Γαλλία ήταν η πρώτη χώρα που θέσπισε τόσο εκτεταμένα την άδεια μετ' αποδοχών το 1936 με πρωτοβουλία των σοσιαλδημοκρατών.

τίες ποτέ δεν ήταν και τόσο φιλελεύθερες, τουλάχιστον όχι τόσο όσο οι ίδιες μας λένε ότι είναι. Αν κάποιος αφαιρέσει το εξωτερικό ιδεολογικό περιτύλιγμα, λοιπόν, θα δει ότι οι στρατηγικές τις οποίες ακολουθούσαν κατά τη δεκαετία του 1930 όλα τα κράτη που αργότερα πολέμησαν μεταξύ τους, είχαν απελπιστικές ομοιότητες μεταξύ τους. Παρομοίως και στις ΗΠΑ ο τουρισμός ήταν ένα εργαλείο, έτσι ώστε να συγκροτηθεί μια εθνική ταυτότητα καθώς κι η αίσθηση ενός κοινού σκοπού. Ο φιλόσοφος Μπέρτραντ Ράσελ θεωρούσε ότι το ζήτημα δεν ήταν οι διακοπές να είναι προνόμιο μόνο των πολύ πλούσιων. Αντιθέτως, αν οι συνηθισμένοι άνθρωποι, άντρες και γυναίκες, είχαν την ευκαιρία μιας ευτυχισμένης ζωής, θα τους έκανε πιο ευγενικούς και λιγότερο επιρρεπείς να βλέπουν τα πράγματα με καχυποψία. Ο τουρισμός, έλεγε, θα έφτιαχνε καλύτερους πολίτες επιτρέποντάς τους να ανακαλύψουν τις ομορφιές της χώρας τους, προωθώντας έτσι τον πατριωτισμό και μια αίσθηση εθνικής συνείδησης.¹⁴

Και κάπως έτσι, αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, η ιδέα της άδειας με αποδοχές άρχισε να προωθείται ιδιαίτερα από ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά συνδικάτα, οργανώσεις και κόμματα. Από το 1919 ως το 1925, σε έξι ευρωπαϊκές χώρες θεσμοθετήθηκε μερικώς και σε ορισμένα μόνο επαγγέλματα η άδεια με αποδοχές. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30 πολλά ακόμα κράτη προχώρησαν σε αντίστοιχες κινήσεις. Το 1936 όμως ήταν μια κομβική χρονιά για την ιστορία του τουρισμού. Καταρχήν, στο Βερολίνο εκτός από τους ολυμπιακούς αγώνες διεξήχθη κι ένα διεθνές συνέδριο για τον ελεύθερο χρόνο και την αναψυχή. Τον Ιούνιο του 1936, η σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου στη Γαλλία νομοθέτησε τη δεκαπενθήμερη άδεια με αποδοχές για όλους τους εργατές και εργάτριες. Οι αριστερές εφημερίδες στη Γαλλία κυκλοφόρησαν με γελοιογραφίες που διακωμωδούσαν τους πλούσιους, οι οποίοι δεν μπορούσαν να βρουν να νοικιάσουν ένα δωμάτιο σε παραλιακά θέρετρα γιατί είχαν καταληφθεί από παριζιάνους εργάτες. Την ίδια περίπου εποχή, στα φύλλα των

εφημερίδων μπορούσε κάποιος να δει από τη μία τα τελευταία νέα από τον αιματηρό ισπανικό εμφύλιο και δίπλα προτάσεις για θερινές διακοπές.¹⁵

Ένας ειδικός επί της αμερικανικής ιστορίας περιέγραψε με τον εξής τρόπο την πορεία του αμερικανικού τουρισμού μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: «Οι πλούσιοι μπορούσαν να κάνουν στυλάτες διακοπές το 1825, οι εύποροι της μεσαίας τάξης στα καλοκαιρινά θέρετρα το 1890 και ο κάθε Τομ, Ντικ και Χάρυ έκανε μια εκδρομή στη χώρα τη δεκαετία του 1930 χάρη στο αυτοκίνητο».¹⁶ Πράγματι, η δημιουργία της τουριστικής βιομηχανίας ήταν μια φυσική προέκταση της αυτοκινητοβιομηχανίας, της επανάστασης στη μετακίνηση. Αλλά ταυτόχρονα και της έκρηξης της κατανάλωσης, του ελεύθερου χρόνου του «ατόμου» που έφτασε πλέον μέχρι τις παρυφές της εργατικής τάξης. Και όλα αυτά τη στιγμή που τα κράτη ετοιμάζονταν πυρετωδώς να πλακωθούν μεταξύ τους.

Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Λίγο πριν την αυγή του 20ου αιώνα, ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Ομίλος των Εκδρομών», ο πρώτος περιηγητικός σύλλογος στην Ελλάδα. Αυτού του είδους οι σύλλογοι, φτιαγμένοι κυρίως από μεσοαστούς της εποχής, αναπτύσσονταν στον απόηχο της Ολυμπιάδας του 1896, η οποία είχε πολλαπλά ωφέλιμες όψεις για τη δημιουργία ενός νέου εθνικού κορμού ικανού να εγείρει διεκδικήσεις στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο. Ταυτόχρονα, η Ολυμπιάδα έφερε πολλούς ξένους στην Αθήνα, δημιουργώντας μια παρακαταθήκη θετικών εντυπώσεων για το μέλλον.

Ο πρόεδρος του «Ομίλου των Εκδρομών», Σπυρίδων Λάμπρου θεωρούσε ότι σκοπός του ομίλου ήταν:

Να γνωρίσωμεν την πατρίδα μας, να εκτιμήσωμεν τας ανεκμεταλλεύτους φυσικάς αυτής καλλονάς, να διαβάσωμεν τα μεγάλα διδάγματα τα οποία είναι γραμμένα πάνω εις κάθε πέτρα της δια να την αγαπήσωμεν και να την υπαρασπισθώμεν εις το μέλλον καλλίτερον, αφ' ότι την υπερασπίσθημεν εις το παρελθόν.¹⁷

Αυτή η φανατισμένη λατρεία για την ύπαιθρο αναπτυσσόταν όλο και περισσότερο κι αποτελούσε ένα νέο είδος πατριωτισμού, διαφορετικού από την κλασική αρχαιοπληξία. Ο λογοτέχνης και χρονογράφος Παύλος Νιρβάνας ανέφερε ότι «Πρέπει να ομολογήσωμεν ότι είναι ένας πατριωτισμός, που διαφέρει σημαντικά από εκείνον που διδασκόμεθα εις την πλατεία του Συντάγματος και εις τον πανηγυρισμόν της 25ης Μαρτίου».¹⁸ Εκτός από την ακατάσχετη πατριδογνωσία αυτοί οι προνομιούχοι μικροαστοί, δηλαδή καταστηματάρχες, δημόσιοι υπάλληλοι, τραπεζικοί υπάλληλοι, αναζητούσαν μια καλύτερη «ποιότητα ζωής» έξω από την αποπνικτική ατμόσφαιρα της πόλης. Μέχρι το 1920, ιδρύθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά 17 εκδρομικά σωματεία με τίτλους όπως «Ομίλος Εκδρομών: η

Τέρψις» ή «Σύνδεσμος Ψυχαγωγικών Εκδρομών».

Εν τω μεταξύ κατά τη δεκαετία του 1920, ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις, αναδεικνύονταν ολοένα και περισσότερο η προοπτική δημιουργίας τουριστικής βιομηχανίας στην Ελλάδα. Ήδη από το 1914, με πρωτοβουλία του Ελευθέριου Βενιζέλου, ιδρύθηκε το «Γραφείο Ξένων και Εκθέσεων» με σκοπό να συντονίζει αποτελεσματικότερα τις διάσπαρτες τουριστικές πρωτοβουλίες ανά την επικράτεια. Λόγω της ύπαρξης των μεταναστών στις ΗΠΑ υπήρχε μια πολύ καλή αντίληψη για την εμφάνιση μιας τουριστικής βιομηχανίας από την οποία το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να έχει μεγάλα οφέλη:

Ο Τουρισμός αποτελεί από τινών ετών μίαν νέαν βιομηχανίαν από την οποία πλείστα όσα έθνη έχουν πλουτίσει. Ιδίως μετά τον μέγαν πόλεμον εκατοντάδες χιλιάδων αμερικανοί επισκέπτονται ξένας χώρας εξοδευόντες κατά τας επισήμους στατιστικάς του υπουργείου του Εμπορίου των Ηνωμένων Πολιτειών άνω του 1.000.000.000 δολαρίων κατ' έτος. Το δε μέγιστον μέρος του μυθώδους αυτού ποσού εξοδεύεται εν Γαλλία, Ελβετία, Ιταλία και Γερμανία... Η Ανατολική λεκάνη της Μεσογείου έχει μεγάλη ιστορία... Η ιστορία μας, τα αθάνατα έργα της τέχνης, τα μνημεία του ηρωϊσμού... το κλίμα, ο μοναδικός ουρανός... όλα αυτά ο κόσμος τα συνδέει με την Ελλάδα... Η Επίσημος Ελλάς έχει ήδη αναγνωρίσει την ανάγκη εντόνου ενεργείας προς ανάπτυξιν της χώρας εις τουριστικήν τοιαύτην. Οφείλει όμως όλη η Ελλάς έκαστη πόλις, έκαστο χωρίον να κατανοήσουν την μεγίστην δια την χώρα μας ανάγκην του Αμερικανικού Τουρισμού και να αναπτυχθεί ούτω εθνική τουριστική συνείδησις και τουριστική πολιτική.¹⁹

Την εποχή εκείνη μάλιστα λόγω του κραχ του 1929 είχαν μειωθεί δραματικά τα εμβάσματα των μεταναστών από τις ΗΠΑ προς την Ελλάδα, οπότε η τουριστική ανάπτυξη μετατράπηκε σε προτεραιότητα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τον Μάρτιο του 1929 ιδρύθηκε ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού με πρώτο πρόεδρο τον Κωνσταντίνο Μελά, αδελφό του μακεδονομάχου Παύλου, ο οποίος δεν είχε ιδέα για το αντικείμενο αλλά είχε διεθνείς γνωριμίες: πράγμα ιδιαίτερα σημαντικό. Ο Μελάς επικοινωνήσε με έλληνες προξένους σε διάφορα κράτη με σκοπό την προώθηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Εν τω μεταξύ, μοιραζόταν χρήμα σε ξένους δημοσιογράφους για να διαφημίσουν τις ελληνικές ομορφιές.²⁰

Πολύ σύντομα, ο Μελάς άρχισε να διαβουλεύεται με την Αγγελική Χατζημιχάλη που θεωρούνταν «μητέρα της λαϊκής τέχνης» στην Ελλάδα, τη γερμανοτραφή φωτογράφο Έλλη Σουγιουλτζόγλου, γνωστή με το ψευδώνυμο Nelly's (βλέπε φωτό 1) και τον μάγειρα Νικόλαο Τσελεμεντέ, έτσι ώστε να καθορίσουν την ελληνική τουριστική στρατηγική.²¹ Δεν τα πήγε κι άσχημα ο ΕΟΤ. Κατά την οκταετία 1930-1938 σημειώθηκε κατακόρυφη αύξηση των τουριστικών αφίξεων στην Ελλάδα με κορύφωση το 1937, με 160 χιλιάδες τουρίστες, που άφησαν πάνω από ένα εκατομμύριο αγγλικές λίρες.²²

Το 1936, ο Μεταξάς κατάργησε τον ΕΟΤ υπάγον-

Φωτογραφία του οδηγού μαγειρικής που εξέδωσε ο μάγειρας Νικόλαος Τσελεμεντές στις αρχές της δεκαετίας του '30 και φιλοδοξούσε να οργανώσει τις διατροφικές συνήθειες εντός του ελληνικού κράτους. Η ανάπτυξη του τουρισμού συνδεόταν άρρηκτα με τη δημιουργία μιας τοπικής κουζίνας ως εξαγωγικό προϊόν. Το ίδιο είχαν κάνει οι Ιταλοί κι οι Γάλλοι με μεγάλη επιτυχία. Σε μια εποχή που οδηγούνταν προς τον παγκόσμιο πόλεμο, η ρύθμιση της διατροφής της εργατικής τάξης είχε βέβαια ευρύτερη σημασία. Σε κάθε περίπτωση είχε τόσο μεγάλη επίδραση στο εσωτερικό, ώστε όλοι οι οδηγοί μαγειρικής λέγονται έκτοτε «τσελεμεντέδες». Ακόμη κι ο οδηγός μαγειρικής του αναρχικού «τσελεμεντές» ονομάστηκε!

τας τις αρμοδιότητές του στο νεοσύστατο υπουργείο Τύπου και Τουρισμού. Το μεταξικό καθεστώς έπαιρνε στα σοβαρά τον τουρισμό τόσο ως εθνοπατριωτική διαπαιδαγώγηση όσο και ως πολύτιμο συνάλλαγμα από το εξωτερικό. Η «Εργατική Εστία» οργάνωσε εκδρομές, έτσι ώστε «να χαρίσει στους εργάτες των πόλεων λίγες ώρες κυριακάτικης αναψυχής και χαράς... και να γνωρίσει στους εργάτες τις ομορφιές της ελληνικής φύσεως». Επιπλέον, «να καλλιεργήσει... το εκδρομικό, φυσιολατρικό και σιγά-σιγά τουριστικό αίσθημα, που είναι δυστυχώς στον τόπο μας τόσο περιορισμένο».²³ Ο αριθμός των συμμετεχόντων έφτασε τους 50 χιλιάδες αν και έχουμε αμφιβολίες για την ακριβή τους ταξική σύνθεση, αν ήταν δηλαδή όντως εργάτες και εργάτριες και όχι ρουφιάνοι του καθεστώτος.²⁴ Υπήρχε όμως κάποιος που θα έλεγε όχι σε διακοπές δωρεάν ή με λίγα έξοδα;

Την ίδια στιγμή, η τουριστική στρατηγική ήταν ενταγμένη σε ένα σχέδιο δημόσιας τάξης που περιελάμβανε τον εξευγενισμό των τουριστικών περιοχών. Αυτό σήμαινε την απομάκρυνση των μικροπωλητών και το γκρέμισμα των παραγκών των προσφύγων σε διάφορα μέρη. Ιδρύθηκε επίσης τουριστική αστυνομία, της οποίας ο ρόλος σε αυτή τη στρατηγική ήταν σημαντικός. Μην ξεχνάμε ότι όποια στρατηγική και να αναπτύσσει το ελληνικό κράτος, πάντα στο τέλος εμφανίζονται οι μπάτσοι.

ΚΑΤΙ ΣΑΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

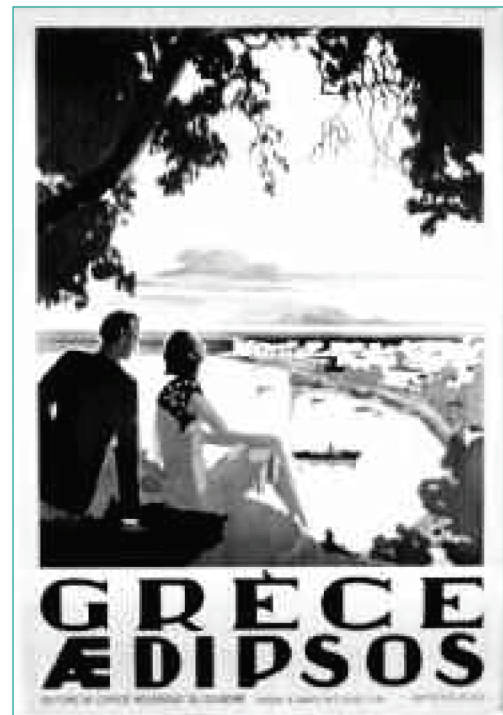
Σε διάφορες στιγμές έχουμε τη συνήθεια να αντιμετωπίζουμε τη βαριά βιομηχανία της Ελλάδας, όπως είναι ο τουρισμός, με ειρωνεία και απέχθεια.

Αυτό προκύπτει φυσιολογικά από τις εμπειρίες μας: την απέχθεια προς τον μαζικό τουρισμό, αλλά και το μίσος προς τα μαφιόζο-αφεντικά του τουρισμού στα οποία κάποια στιγμή πολλοί από εμάς παίζει να έχουμε δουλέψει. Από την άλλη βέβαια, είναι σημαντικό να μη χάνουμε από τον ορίζοντά μας ένα κρίσιμο κομμάτι του ελληνικού καπιταλισμού και της ιστορίας του.

Ο τουρισμός όμως αναδεικνύει ταυτόχρονα και τις ψευδαισθήσεις με τις οποίες έχουμε μεγαλώσει και οι οποίες κατέρρευσαν με πάταγο την εποχή της καραντίνας. Ψευδαισθήσεις που παρ' όλα αυτά εξακολουθούν να είναι ανθεκτικές. Δεν υπάρχει λοιπόν καμία «ελεύθερη επιλογή» στην κατανάλωση γενικά και στον τουρισμό ειδικά. Το παλιό σύνθημα «εκεί που τελειώνει η περιπέτεια, αρχίζει ο τουρισμός» εξακολουθεί να είναι επίκαιρο.

Ο τουρισμός, τα μπάνια στη θάλασσα, τα ταξίδια στο εξωτερικό υπήρξαν εξαιρετικά σχεδιασμένες κινήσεις του κράτους και των αφεντικών κατά τη δημιουργία αυτού που οι ιταλίδες αυτόνομες φεμινίστριες ονόμασαν κοινωνικό εργοστάσιο. Ξεκίνησε με την εγκαθίδρυση της φορντικής μαζικής παραγωγής και ολοκληρώθηκε με κρατικές στρατηγικές βασισμένες στις ιδέες του Τζον Μέιναρντ Κέυνς. Προώθησε την εθνική ιδεολογία και δημιούργησε μια νέα βιομηχανία. Έφτιαξε έναν ολόκληρο κόσμο ιδεών, νοοτροπιών και φαντασιώσεων. Έκτοτε, καμιά στιγμή της ζωής της εργατικής τάξης δεν έμεινε έξω από το μακρύ χέρι του κράτους. Ο Κέυνς με μπρατσάκια ήταν μια εξαιρετική ιδέα των αφεντικών.

1. Αν φτιάχναμε μια λίστα με το τι αξίζει να διαβάσω-πριν-πεθάνω, σίγουρα τα κεφάλαια 13 και 24 του Κεφαλαίου του Μαρξ θα ήταν μέσα.
2. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος*, Σύγχρονη Εποχή, 2002, σελ. 428.
3. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, 1993, σελ. 256, υποσημ. 5.
4. Για περισσότερα βλέπε το Ε.Π. Τόμπσον, *Χρόνος, Εργασία και Βιομηχανικός Καπιταλισμός*, Κατσάνος, 1983.
5. Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*, σελ. 259-260.
6. *ό.π.*, σελ. 265.
7. Δες και το «Δώσε μου το αίμα σου και θα σου δώσω μια ασπιρίνη: Το κοινωνικό εργοστάσιο και η ψευδαίσθηση της «ελευθερίας της κατανάλωσης», *Antifa* #78, 12/2021.
8. *ό.π.*
9. Γκυ Ντεμπόρ, *Η Κοινωνία του θεάματος*, Ελεύθερος Τύπος, σελ. 26.
10. Eric G.E. Zuelow, *A History of Modern Tourism*, Palgrave, 2016, σελ. 136-137.
11. *ό.π.* σελ. 140, επίσης David Imhoof, «Playing with the Third Reich: Sports, Politics and Free Time in Nazi Germany» στο Lisa Pine eds. *Life and Times in Nazi Germany*, Bloomsbury, 2016, σελ. 131-134.
12. «Η Ανάπτυξη του τουρισμού στην ΕΣΣΔ», *Ριζοσπάστης*, 11/5/1934.
13. «Αλπινάδα: Μια πρωτοφανής ομαδική ανάβαση κόκκινων διοικητών του στρατού και του στόλου στην ψηλότερη κορυφή της Ευρώπης, το Ελμπρούς», *Ριζοσπάστης*, 29/10/1933.

Αφίσα που κυκλοφόρησε σε 3000 αντίτυπα το 1934 στα γαλλικά διαφημίζοντας την Αιδηψό, με τα ιαματικά λουτρά της, στο γαλλικό κοινό. Την εποχή αυτή είναι που κατασκευάζονται τα διάφορα είδη τουρισμού κι οι πολιτισμικές νοοτροπίες που τα συνοδεύουν: τα μπάνια στη θάλασσα, οι διακοπές στο βουνό, τα ταξίδια στις πόλεις και στα μνημεία. Κάποιες από αυτές τις αφίσες κολλήθηκαν κανονικά στο Παρίσι!

14. Zuelow, *ό.π.*, σελ. 143.
15. Gary Cross, «Vacations for All: The Leisure Question in the Era of the Popular Front», *Journal of Contemporary History*, τ. 24, ν. 4 (Οκτώβριος 1989), σελ. 609.
16. Thomas Weiss, «Tourism in America before World War II», *The Journal of Economic History* 64, ν. 2, 2004, σελ. 291.
17. Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και Όψεις της Αστικής Κοινωνικότητας: Γυμναστικά και Αθλητικά Σωματεία 1870-1922*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 1997, σελ. 363-364.
18. *ό.π.*, σελ. 366.
19. Ν.Ι. Κασσαβέτη, «Μια ανεκμετάλλετος βιομηχανία: Ανάγκη συστηματικής τουριστικής πολιτικής», *Μακεδονία*, 23/3/1930.
20. Βλέπε Φωτεινή Τομαή, «Τα πρώτα βήματα του ΕΟΤ», *Το Βήμα*, 25/11/2008.
21. Μαρίνα Δανέζη (σκην.), «Κλεινόν Άστυ, Ιστορίες της Πόλης», Επεισόδιο: Η Τουριστική Έκρηξη, Ertflix.
22. Κώστας Κατσιγιάννης, *Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού: Ταξίδι στο χρόνο*, Ιδιωτική Έκδοση, 2017.
23. «Ο απολογισμός μιας διατίας, 4η Αυγούστου, 1936-1938», Αθήνα, Πυρσός, 1938.
24. Για περισσότερα δες το «ΕΟΝ: Καταναγκασμός και ταξική πάλη στην κατ' εξοχήν φασιστική οργάνωση του Μεσοπολέμου, Μέρος Β' Η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας στην Πράξη» στο *Ο Ελληνικός Φασισμός στον μεσοπόλεμο: Περί της Ιστορίας του Φασισμού και της Σημερινής του Χρήσης*, Antifa Scripta, 2013, σελ. 159-169.